

en de tolkdienst tot één buitenlandse dienst. De beschouwing van de vertegenwoordigingen in het buitenland gaat daarna vooraf aan de bespreking der verbindingen van het ministerie met deze vertegenwoordigingen. Aldus is het zakelijk en persoonlijk raamwerk geschetst waarbinnen voorbereiding en uitvoering van het buitenlands beleid plaatsvinden. Aan de hand van enige voorbeelden laat de schrijver zien hoe het proces zich in concreto voltrok, waarna hij in een conclusie de resultaten van zijn onderzoek bespiegelend en waarderend samenvat.

Kersten merkt tekenend op dat de bij buitenlandse zaken als institutie betrokkenen amateurs op het terrein van organisatievraagstukken waren (392). Dit was niet ongelijk aan wat elders het geval was, tot in grote delen van het bedrijfsleven toe. Vóór 1940, toen de organisatie van het ministerie veel gelijkenis vertoonde met die van de grote mogendheden, hadden zich nauwelijks organisatorische problemen voorgedaan. De verplaatsing van het departement naar Londen werd onder leiding van Van Kleffens improviserend, wat geenszins wil zeggen ondoordacht, opgevangen. Twee krachten waren op lange termijn in het organisatorisch veranderingsproces werkzaam: de eerste stamde reeds van voor de oorlog en had betrekking op het toenemend belang van het economisch element in het buitenlands beleid, de tweede sproot voort uit de naar aard en omvang toenemende werkzaamheid, nu in verband met de oorlogstoestand maar zich na de oorlog voortzettend. Daaraan verbond zich al als typisch Londens probleem het groeiend personeelstekort, nadat de normale toevoer van jonge krachten was gestremd. Volgens de auteur bestond er geen blauwdruk voor de zich afspelende structurele veranderingen op buitenlandse zaken, wat naar ik uit de context opmaak, samenhang met het contrast tussen wat zich in de hoofden der beleidsmakers roerde en daarvan in beleidsvoorstellen op papier kwam. Gegeven de tijdelijkheid van het Londens bestel bestond er toch al terughoudendheid om tot grote ingrepen te komen. Eigenlijk is de voorbereiding tot samenvoeging in één buitenlandse dienst al een klein wonder van streven naar modernisering geweest. Dat men zich te weinig bekommerde om inhoudelijke aspecten van het werk — 'business as usual', is Kersten geneigd te karakteriseren — kan ik in die bijzondere omstandigheden begrijpen. Het is de vraag of het veel anders had gekund? Daarop had een vergelijking met het gebeuren in andere ministeries, die hier niet beproefd is en ook wel erg ver voerde, enig licht kunnen werpen. Daartoe zouden tevens organisatie-theoretische gezichtspunten behulpzaam hebben kunnen zijn, die hier helaas ontbreken. Nu kan mijns inziens de theorie van deze boeiende praktijk veel leren. Daarin zouden ten slotte mogelijk ook sociologische beschouwingen omtrent elitevorming iets hebben bijgedragen, doch dit zou zeker tot een andere opzet van deze studie hebben gevoerd, die zich nu, nuchter en gedetailleerd, bij de feiten en hun beschouwing houdt. Zij is daardoor minder speculatief en mogelijk minder verrassend geworden, maar naar mijn mening meer geschikt als handboek te blijven dienen, betrouwbaar, evenwichtig en voortaan bepaald onmisbaar.

Joh. de Vries

L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog*, Xla, *Nederlands-Indië*, I (2 dln.; Leiden: Martinus Nijhoff, 1984, xiv +1199 blz., f195,-, ISBN 90 247 8044 6).

Ondanks kritiek van twee van zijn adviseurs, I. J. Brugmans en R. C. Kwantes, heeft L. de Jong in deel XIa van zijn levenswerk, handelend over de geschiedenis van Nederlands-Indië tot de capitulatie op 8 maart 1942, de politieke worsteling tussen het Indisch gouvernement en de Indonesische nationalisten centraal gesteld. Al vinden zijn critici, dat daardoor aan de veelzijdigheid van de Nederlandse presentie in de Indische archipel afbreuk is gedaan, de schrijver meent daaraan in inleidende hoofdstukken voldoende aandacht te hebben gegeven.

Op zich lijkt de opstelling van De Jong juist. Een historicus heeft het recht zijn eigen lijnen door het verleden te trekken, zeker wanneer hij het fijnere arceerwerk niet achterwege laat en mits hij zich niet alleen door de uitkomst laat leiden. De politisering van Indonesië in en na de tweede wereldoorlog is genoegzaam bekend; dat hier een voorgeschiedenis wordt gegeven is dan ook niet onjuist. Voor de toetsing van het selectie criterium hoeven we niet op deel XIb te wachten. En, een praktisch voordeel, met name over dit onderwerp lag een schat aan gegevens opgeslagen in uitstekende monografieën. Het samenvatten daarvan in een goed lopend verhaal behoort zeker tot een van de grote verdiensten van dit werk. Ondanks deze erkenning is er, ook na een groot aantal uren leesplezier, kritiek mogelijk en noodzakelijk.

Ter informatie volgt hier eerst een inhoudsopgave. Op twee hoofdstukken over het Nederlandse koloniale bewind tot 1900 volgt eenzelfde aantal over de koloniale samenleving en het koloniale bestuur. Dit alles vormt een lange inleiding op de twee hoofdthema's van het boek: de politieke confrontatie tussen koloniaal bewind en nationalistische beweging in de twintigste eeuw en de Indische defensie tot maart 1942. Rond deze twee thema's draait het eigenlijke verhaal, alleen onderbroken door een hoofdstuk over de Japanse samenleving en de Japanse expansie (zie hierover P. W. Klein in *NRC Handelsblad* van 31 oktober 1984).

Noodgedwongen in een werk van een dergelijke omvang en opzet hebben de inleidende hoofdstukken een tendens tot generalisatie en onnauwkeurigheid. Iemand, die uit recent onderzoek naar de pre-koloniale staat de grote verschillen in bestuur en belastingheffing kent tussen en zelfs binnen die staten, zal bijvoorbeeld vreemd opkijken van de exacte procenten van belastingheffing en -gebruik in de Hindurijken (23). In een bespreking van het zogenaamde 'drainage'-vraagstuk, stelt de schrijver, dat er in de periode vóór de tweede wereldoorlog jaarlijks f240 à f280 miljoen naar het buitenland afvloeide zonder aan te geven over welke jaren hij het heeft (het hele interbellum, 1938 en later of de jaren van herstel na 1936) en zonder bronvermelding (97).

Ernstiger dan deze slordigheid in details is de wijze, waarop De Jong citaten gebruikt om zijn verhaal te verlevendigen en te staven. Zo komt hij bijvoorbeeld tot zijn vernietigend oordeel over de Nederlands-Indische onderwijspolitiek aan de hand van een uitspraak uit 1940 van P. J. A. Idenburg, dan directeur van het departement van onderwijs en eredienst. Deze achtte een intensieve activeringspolitiek op dat moment niet mogelijk bij gebrek aan financiële en menselijke middelen. In breder historisch verband leidt De Jong hieruit een erkenning af, dat het Nederlands koloniaal bewind zijn tijd had gehad (151). Hij vergeet of laat na daarbij te stellen, dat Idenburg het niet bij zijn pessimistische uitdrukking liet, maar in de rest van zijn nota en in een volgend, eveneens gepubliceerd advies, juist met voorstellen voor een doorbreking van de impasse in het onderwijs kwam. De Jong zou de historische werkelijkheid meer recht hebben gedaan, wanneer hij dat tenminste had

vermeld. Nu maakt hij oneigenlijk gebruik van een citaat terwille van het verhaal en de eigen conclusie.

Ook achter de manier waarop hij de zogenaamde 'ethische politiek' behandelt, kan men vraagtekens zetten. Ook hier lijkt het verhaal belangrijker dan het overzicht. Na de 'ethische politiek' aan de hand van de enkele alinea's uit de troonrede van 1901 geïntroduceerd, gewogen en in de uitwerking van die punten te licht te hebben bevonden, weerstaat hij 'de verleiding' (84) deze politiek 'huichelachtig' te noemen door te wijzen op de voordelen, die dit beleid in de volgende jaren en los van de troonrede van 1901 heeft gebracht. Pas een honderdtal bladzijden verder echter gaat hij dieper in op de vele facetten van dat beleid. Het is waarschijnlijk mede een dergelijke benadering, die zijn adviseurs tot kritiek heeft bewogen. De Jong vraagt een combinerende en deducerende lezer die op grond van de vele gegevens tot een eigen oordeel komt. De Jong vel't het zijne.

Want één ding is duidelijk: het boek staat vol oordelen. Over de Nederlandse aanwezigheid in Indonesië kan men blijkbaar (nog) niet afstandelijker schrijven. Over de welvaartszorg en de inspanning voor de defensie van de Europese bevolkingsgroep in Indië is De Jong lovend. Over het onderwijs- en staatkundig beleid en over de Nederlandse houding ten opzichte van het nationalisme luidt zijn oordeel negatief tot vernietigend. Daarin is hij overigens niet alleen de 'finalist', die zich door zijn algemeen bekende afkeer van het Nederlandse optreden in Indonesië tussen 1945 en 1949 laat leiden. Hij toetst het koloniale beleid aan één van zijn eigen doelstellingen van 1900: de opvoeding tot zelfstandigheid. Met die opstelling plaatst hij zich in de eerbiedwaardige koloniaal-kritische traditie van vóór 1942. In de jaren tachtig had hij echter kunnen weten, dat dit ideaal nooit als enige kompas het beleid heeft gericht.

De vele oordelen verhogen zeker de leesbaarheid van het boek. Het is duidelijk waar de schrijver staat. Of het begrip voor het koloniale verleden bij het door De Jong bereikte brede publiek daar eveneens mee is gediend, blijft de vraag. Wanneer hij het conservatisme van de Europese gemeenschap in Indië en van het koloniale beleid, in Nederland gevoerd, meer in zijn analyse en verhaal had betrokken, had hij wellicht meer kunnen bereiken, in de eerste plaats meer eenheid in zijn boek tussen de twee hoofdthema's: houding ten opzichte van het nationalisme en defensie. Binnen de overwegend rechtse groepering met haar geringe politieke belangstelling en haar afwijzing van deviant gedrag (zie het homoseksuelenschandaal van 1938) stond immers één ding vast: men wilde Indië houden. Vandaar het gelaakte struisvogelen van de publieke opinie ten opzichte van het nationalisme, vandaar ook het geprezen enthousiasme voor de burgerverdediging. Beide reacties vormden zijde en keerzijde van dezelfde medaille.

Deze meer systematische aandacht voor een lang niet altijd sympathieke groepering zou wellicht ook scherper hebben doen uitkomen, waarom de Europese gemeenschap de groeiende eenheid en kracht van het nationalisme rond 1940, die de overheid gezien de rapportage bekend was, niet heeft gezien of niet heeft willen zien. Verspreid over de 1200 bladzijden vindt men wel allerlei opmerkingen hierover. De vraag had echter een systematischer antwoord verdiend. Dit gebrek aan begrip voor en inzicht in het nationalisme binnen de Europese bevolkingsgroep is uiteindelijk immers even bepalend geweest voor het verloop der gebeurtenissen tot 1949 als de ontwikkeling van het nationalisme zelf.

Nu kan geconstateerd worden, dat De Jong een uitstekend verhaal heeft geschre-

ven, mits men zijn boek leest op zijn sterke punten: als een geschiedenis van het nationalisme, dat vele Nederlanders na 1945 als een schok overviel, en als een geschiedenis van de Indische defensie, niet eerder zo uitgebreid behandeld. Dé geschiedenis van het overzeese deel van het Koninkrijk der Nederlanden vóór de tweede wereldoorlog is het niet geworden.

E. Locher-Scholten

Ph. M. Bosscher, *De Koninklijke Marine in de tweede wereldoorlog*, I (Franeker: T. Wever, 1984, 635 blz., f 99,50, ISBN 90 6135 371 8).

Deze handelseditie van een Leids proefschrift is het eerste deel van een driedelig werk over de Koninklijke Marine in de tweede wereldoorlog. Aan de orde komen de voorgeschiedenis welke de auteur laat beginnen in de tweede helft van de negentiende eeuw, het interbellum, de mobilisatie en de meidagen 1940, alsmede het optreden van de marine in de Europese wateren en de Atlantische Oceaan gedurende de jaren 1940-1941. Ook de lotgevallen van het marinepersoneel in het bezet gebied krijgen aandacht.

Bij het samenstellen van deze belangrijke publikatie ging de auteur uit van gedrukte bronnen en niet-gepubliceerde marinemonografieën die berusten bij de Afdeling maritieme historie van de marinestaf. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de tweede wereldoorlog* van L. de Jong, voor wie Bosscher kennelijk een zeer grote bewondering heeft, levert het kader op waarbinnen de geschiedenis van de Koninklijke Marine wordt geplaatst.

De auteur heeft een werkstuk afgeleverd dat zeer goede diensten zal bewijzen aan hen die zich bezighouden met de periode 1918-1941. Voor maritieme en militaire historici is dit boek uiteraard een 'must'. Dat neemt natuurlijk niet weg dat er kritische kanttekeningen te plaatsen zijn.

Allereerst het inleidend hoofdstuk dat zo'n veertig bladzijden beslaat en ons brengt naar het jaar 1918. Hoe interessant sommige gegevens ook zijn, gesteld moet worden dat het verband tussen deze eerste pagina's en hoofdonderwerp niet duidelijk is. Een voorbeeld hiervan is de behandeling van de personeelsproblemen die zich in het eerste decennium van deze eeuw voordeden. Een tweede bezwaar is dat de auteur zijn werk erg zwaar heeft geannoteerd. Bijna honderdzeventig bladzijden noten getuigen van de grote kennis van Bosscher en bieden de lezer veel bruikbare informatie, toch moet men zeggen: overdaad schaadt. Op bladzijde 123 staat het citaat 'op schepen in zee steken, om handel te drijven op de onmetelijke wateren'. Voor bijbelkenners is dit vermoedelijk geen probleem. Minder belezen lieden treffen gelukkig een nootcijfer aan dat verwijst naar bladzijde 469 waar de verantwoording staat: Psalm 107, vers 23. Wat het boek onnodig verzwaard heeft, is het soms ouderwetse taalgebruik, vooral wanneer de schrijver 'iets poneert' of ergens van 'gewaagt'.

Als positief punt kan men aanmerken de stelligheid waarmee Bosscher waardeoordelen uitspreekt. Minister A. Q. H. Dijkhoorn nam in Londen een nogal defaitistische houding aan, aldus Bosscher, en verbruidde het daardoor bij koningin Wilhelmina. Bij de kwaliteit van het leiderschap van schout-bij-nacht H. J. van de